

Ludányi Zsófia

A külön- és egybeírás kérdései a magyar orvosi nyelvben

BEVEZETÉS Az orvosi nyelvi helyesírás szabályozása az elmúlt évtizedekben főként a latinos/magyaros írásmód kérdésével foglalkozott. Az Orvosi helyesírási szótár bevezetője több oldalon keresztül tárgyalja, mikor melyik írásmódot célszerű alkalmazni; egyéb helyesírási kérdésekről csupán néhány szabálypontban esik szó. A szakszövegek helyesírását vizsgálva azonban megállapíthatjuk, hogy nem csupán a latinos/magyaros helyesírás terén van bizonytalanság, hanem jó néhány más területen is. Ezek közé tartozik az egybe- és különírás, amely nemcsak a szaknyelvi, hanem egész helyesírásunknak egyik legproblematisabb területe.

A témában való elmélyülés mellett szól az az érv, hogy míg a túlzott latinosság/magyarosság vagy egy hibrid írásmódú szó látványa nem akadályozza a szöveg érthetőségét (bár az igényes nyelvhasználat iránt elkötelezett szakembert mindenképpen zavarja), addig a külön- és egybeírás szabályainak nem megfelelő ismerete nemcsak a szakmában járatlabb érdeklődőket vezetheti félre, hanem zavart okozhat a szakmabeliek körében is. Például a *szaporító reaktor technológia* (sic!) kifejezésben nem világos, hogy a reaktorra vagy a technológiára vonatkozik-e a *szaporító* jelző (T. Urbán 1988: 1014).

Fontos leszögezni, hogy az orvosi helyesírás egybe- és különírási szabályai semmiben sem térnek el az általános szabályoktól. A helyesírási bizonytalanság okai főként a szabályok nem megfelelő ismeretében keresendők. Akad azonban néhány olyan terület – amint azt később látni fogjuk –, ahol a megfelelő szabály bizonyos okok miatt nem hajtható végre, vagy netán maga a szabály is felülvizsgálatra szorul.

Dolgozatom célja, hogy rávilágítsak az orvosi helyesírás e területének főbb problémáira, és az orvosi szótár szabályzat-részében csak szűkszavúan tárgyalt kérdésekről bővebben szóljak. A példákat orvosi szakszövegekből gyűjtöttem (részletesen lásd a bibliográfiában).

KÉTSZAVAS ÖSSZETETT SZAVAK ÍRÁSMÓDJA Az egybeírás-különírás nehézségét az okozza, hogy nem mindig könnyű elhatárolni az összetett szavakat a szó szerkezetektől. Ilyen esetekben, ha egy szókapcsolatról nem tudjuk eldönteni, hogy egybe- vagy különírjuk, az utóbbit tegyük, hiszen két egymást követő szóalaknak ez az alapvető formája. Csak

akkor írjuk őket egybe, ha ennek valamilyen nyelvi oka van, például ha jelentésváltozás következik be. (Fontos megemlíteni, hogy az esetek egy részében nem történik jelentésváltozás, csak a hagyomány miatt írunk egybe.)

A) HATÁROZÓS, JELZŐS ALÁRENDELŐI ÖSSZETÉTELEK Megállapíthatjuk, hogy az orvosi szövegekben már a legegyszerűbb, két szóból álló szóösszetételek írásmódja is sokszor problémás. Igen gyakoriak az olyan jelöletlen határozós és jelzős összetételek, amelyek elemeinek összetartozását semmi sem jelöli (1. táblázat), illetve az összetételi tagok kötőjeles kapcsolása; ez utóbbi főleg akkor, ha az előtag idegen eredetű (2. táblázat). Elképzelhető, hogy az összetett szavak minden tagját külön szóba író tendencia esetében az angol nyelv hatása is közrejátszhat. Sem ez, sem a kötőjeles írásmód nem indokolt, hiszen a szabály kimondja, hogy a két egyszerű szóból alakult összetett szót – a szótagszámtól függetlenül – egybe kell írni.

1. táblázat

Helytelen	Helyes
<i>bőr gyulladás</i>	<i>bőrgyulladás</i>
<i>sértés inzulin</i>	<i>sértésinzulin</i>
<i>kolloid oldat</i>	<i>kolloidoldat</i>
<i>hidrogén atom</i>	<i>hidrogénatom</i>
<i>elektron donor</i>	<i>elektrondonor</i>
<i>illó olaj</i>	<i>illóolaj</i>
<i>trombozis hajlam</i>	<i>trombózhajlam</i>

2. táblázat

Helytelen	Helyes
<i>messenger-rendszer</i>	<i>messengerrendszer</i>
<i>urea-ciklus</i>	<i>ureaciklus</i>
<i>peptid-darab</i>	<i>peptiddarab</i>
<i>herpes-vírus</i>	<i>herpeszvírus</i>
<i>receptor-fehérje</i>	<i>receptorfehérje</i>

B) FŐNÉVI JELZŐS SZERKEZETEK Bizonytalan az ilyen típusú szó szerkezetek helyesírása is, mivel könnyen összetéveszthetők a minőségjelzős alárendelő összetételekkel. A főnévi jelzős szerkezetek olyan minőségjelzős szó szerkezetek, amelyek

milyen? kérdésre válaszolnak, és többnyire foglalkozást, kort, minőséget, csoportot, nemet jelölnek (Laczkó–Mártonfi 2004: 114). Szószerkezetekről lévén szó, ezeket különírjuk: *férfi beteg, orvos szakértő* 'olyan személy, aki valaminek a szakértője, és mellesleg orvos a foglalkozása' (de vö. *orvossalakértő*). Kivétel, ha az előtag fajtát jelöl: *sebészorvos* 'egy fajta orvos' (Bősze 2006: 22).

C) A NEM TAGADÓSZÓVAL SZERKESZTETT ALAKULATOK Az efféle szerkezetek írása is problematikus. A *nem* szóval létrejött szóösszetételek szerzetlenek, mivel nem grammatikai alapú szókapcsolatokból jöttek létre, tagjaik a nyelv működésének folyamatában fokozatosan tapadtak össze. Ezeket a szavakat csupán formájuk alapján soroljuk a szóösszetételek közé (Laczkó–Mártonfi 2004: 126).

Gyakran látni az ilyenfajta összetételeket kötőjellel írva (3. táblázat). Az angol nyelvi hatást itt sem lehet teljesen kizárni (pl. *non-ST-eleváció, non-responder*). Ez az írásmód nem áll összhangban a magyar helyesírás elveivel, hiszen összetett szavakban az, hogy egybe- vagy különírandó-e a kifejezés, attól függ, hogy gyűjtőnevekről, fajtanevekről vagy átvitt értelmű használatról van-e szó (T. Urbán 1988: 1017). Ha igen, akkor a szót egybe kell írni a *nem* előtaggal (lásd: a táblázat első két példája). A *nem alkoholos eredetű* esetében viszont inkább szókapcsolatról van szó, tehát különírjuk.

3. táblázat

Helytelen	Helyes
<i>nem-kovalens kötés</i>	<i>nemkovalens kötés</i>
<i>nem-proteinogén aminosav</i>	<i>nemproteinogén aminosav</i>
<i>nem-alkoholos eredetű</i>	<i>nem alkoholos eredetű</i>

Az orvosi nyelvben jelentkező igen erőteljes angol nyelvi hatás jó példái az olyan lefordíthatlan kifejezések, mint a *non steroid*. Ezek használata kerülendő, hiszen magyarul is mondhatjuk/írhatjuk: *nemsteroid* (egybe, hiszen gyűjtőnévről van szó).

AZ ÚN. 6:3-AS SZABÁLY Megállapíthatjuk, hogy az orvosi írásgyakorlatban nem mindig hajtják végre a szótagszámlálási szabályt. Gyakori a kettőnél több szótagból álló, hat szótagnál hosszabb összetételek egybeírása (4. táblázat). Ilyen esetekben a két fő összetételi tag határán kötőjellel elválaszt

4. táblázat

Helytelen	Helyes
<i>májsejtregeneráció</i>	<i>májsejt-regeneráció</i>
<i>aminosavoldallánc</i>	<i>aminosav-oldallánc</i>
<i>ultrahangdiagnosztika</i>	<i>ultrahang-diagnosztika</i>
<i>glikogénanyagcsere</i>	<i>glikogén-anyagcsere</i>
<i>járobetegellátás</i>	<i>járobeteg-ellátás</i>
<i>elektrolitháztartás</i>	<i>elektrolit-háztartás</i>
<i>gyógyszermetabolizmus</i>	<i>gyógyszer-metabolizmus</i>
<i>ellenanyagtermelés</i>	<i>ellenanyag-termelés</i>

tott írásmód a helyes. Fontos megjegyezni, hogy az igekötők közül csak a legalább két szótagból állók számítanak a szótagszámlálási szabály szempontjából önálló összetételi tagnak (pl. *ellen, vissza*), ezért kell alkalmazni a szabályt az utolsó példa esetében (*ellenanyag-termelés*).

Egy másik típushiba, amikor kötőjeles írásmód helyett különírják az összetételi tagokat. Ez lehet teljes különírás (5. táblázat első példája), de előfordul, hogy a fő összetételi tagok határán tagolják a szót, de kötőjel helyett szóközzel (5. táblázat többi példája).

5. táblázat

Helytelen	Helyes
<i>acil csoport átvitel</i>	<i>acilcsoport-átvitel</i>
<i>csonanyagcsere betegség</i>	<i>csonanyagcsere-betegség</i>
<i>mellékvese károsodás</i>	<i>mellékvese-károsodás</i>
<i>lépfene baktérium</i>	<i>lépfene-baktérium</i>

Nem típushiba, de előfordul az írásgyakorlatban, hogy kiteszik ugyan a kötőjelet, de a két fő összetételi tag határát nem sikerül megtalálni (6. táblázat). (Az utolsó előtti példában az *ödéma* szó írásánál a fonetikus írásmód javasolt, mivel a szóösszetételben előforduló magyar szavak túlsúlya felerősíti az összetétel magyaros jellegét.)

6. táblázat

Helytelen	Helyes
<i>inzulin-pumpakezelés</i>	<i>inzulinpumpa-kezelés</i>
<i>szalag-izomhúzóadás</i>	<i>szalagizom-húzóadás</i>
<i>orr-oedemcsökkentő</i>	<i>orrödéma-csökkentő</i>
<i>fötóprotein-szint-emelkedés</i>	<i>fötóproteinszint-emelkedés</i>

Az utolsó példában két kötőjelet is találunk, amelyek feltehetőleg a könnyebb értelmezést szolgálják. A szóösszetétel azonban ilyen önkényesen nem tagolható, kötőjelet csak a két fő összetételi tag közé teszünk.

Gondot okozhat, hogy nem mindig egyértelmű, hol van a két fő szóösszetételi tag határa (7. táblázat). Például a *szérum + tesztoszteron + szint* szavakból alkotott összetétel tagolása problémás, mert beszélhetünk *szérumtesztoszteronról* és *tesztoszteronszintről* egyaránt. (A jelenség – mint a táblázatban láthatjuk – főként a *szérum* előtaggal létrejött összetételeknél gyakori.) Berényi Mihály több megoldást is javasol: a *teszto-*

7. táblázat

Helytelen	Helyes
<i>szérum tesztoszteron szint</i>	<i>szérumtesztoszteron-szint</i>
<i>szérum-koleszterin szint</i>	<i>szérumkoleszterin-szint</i>
<i>szérum-trigliceridszint</i>	<i>szérumtriglicerid-szint</i>
<i>szérum HDL-koncentráció</i>	<i>szérum-HDL-koncentráció</i>

szteron szérumbeli szintje, a szérum tesztoszteronszintje. Ha ragaszkodunk a szóösszetételhez, a helyes írásmód a *szérumtesztoszteron-szint* (Berényi 2005: 18). A nagyfokú helyesírási bizonytalanságot mi sem mutatja jobban, mint hogy a *szérum* előtagú összetételek igencsak különböző írásmóddal fordulnak elő az orvosi szövegekben.

Mivel az orvosi nyelvben igen gyakoriak az idegen szavak, felmerül a kérdés: mi a teendő akkor, ha az elő- vagy utótag olyan idegen eredetű szó, amely már eleve szóösszetétel, azaz idegen előtagból és idegen utótagból áll? Ilyen előtag például: *retinoblastoma*, *antigén*, *antibiotikum*, *hemodialízis*, *hypothalamus*, *streptococcus*, *interferencia*. Ha utótagot kapcsolunk ezekhez a szavakhoz, és a szótagszám túllépi a hatot, joggal merül fel a kérdés, nem kellene-e kötőjellel írunk ezeket az összetételeket, hiszen így szól a szabály. Az eredmények a 8. táblázatban láthatók:

8. táblázat

Eredeti írásmód	Lehetséges írásmód
<i>retinoblastomafehérje</i>	<i>retinoblastoma-fehérje</i>
<i>antigénbemutató sejt</i>	<i>antigén-bemutató sejt</i>
<i>antibiotikumkezelés</i>	<i>antibiotikum-kezelés</i>
<i>hemodialíziskezelés</i>	<i>hemodialízis-kezelés</i>
<i>hypothalamusingerlés</i>	<i>hypothalamus-ingerlés</i>
<i>streptococcusérzékenység</i>	<i>streptococcus-érzékenység</i>
<i>interferenciámérés</i>	<i>interferencia-mérés</i>

A kötőjeles írásmód logikusnak tűnik, ám a helyzet korántsem ilyen egyszerű. A felsorolt példákban – hol jobban, hol kevésbé – érezhető az idegen szó összetett mivolta, ám ez a „megérzés” egyénenként eltérő lehet. Ilyen esetekben, amikor szóösszetételre gyanakszunk, célszerű utánanézni az Osiris-helyesírásban, ahol megtalálhatjuk a magyarban elfogadott szóösszetételi előtagok és utótagok felsorolását (Laczkó–Mártonfi 2004: 129–130). Ugyanis az idegen szavaknak csak a magyarban is önállóan használatos elemeit tekintjük külön összetételi tagnak.

Vizsgáljuk meg a táblázatban szereplő példákat. A *retinoblastoma* összetételt alkotó szavak egyike sem szerepel az Osiris-helyesírás listájában mint önálló összetételi tag, ezért ebben az esetben az egybeírás tűnhet helyesnek, ám kérdés: az orvosi nyelvben használatos-e a *blastoma* önállóan is, mert ha igen, a *retinoblastomával* alkotott összetett szavakra mégis ki lehetne terjeszteni a szótagszámlálási szabályt. A *hypothalamus* szó *hypo-* előtagja szerepel a listában (*hypo-* alakban), az összetett szó második tagja, a *thalamus* a magyarban nem honosodott (még) meg, nem írhatjuk magyarosan *talamus*znak, ezért szótagszámláláskor, még ha érezzük is a *hypothalamus* összetett szó mivoltát, célszerűnek tűnhet eltekinteni ettől, és egy szónak venni. Az *inter-* is előfordul a magyarban szóösszetételi előtagként, az *interferencia* szót azonban egy szónak kell tekintenünk, mivel az önálló *ferencia* szó nem létezik. Az *anti-* szintén megtalálható a szójegyzékben, hiszen a magyarban

elterjedt szóösszetételi előtag (*antibébi*, *antibakteriális*). Az *antibiotikum* szóban azonban a *biotikum* utótag önállóan nem létezik, ezért egy szóelemnek számítjuk. Kérdéses az *antigén* szó, mivel a *gén* önálló szótári tétel. Jogos lenne eszerint a kötőjelezés a hat szótagnál hosszabb összetett szavakban: *antigén-bemutató sejt*, *antigén-feldolgozás*, *antigén-reprezentáció*? Vizsgáljuk meg közelebbről az *antigén* szó jelentését. Az *anti-* előtag jelentése 'ellen'. A *gének* az öröklődés egységei; olyan nukleinsavszakaszok a sejtek magjainak kromoszómáiban, amelyek a szervezet működését és növekedését befolyásoló fehérjék szabályozásához és előállításához szükséges információkat tartalmazzák. Az *antigén* pedig olyan anyag, amely a szervezetet antitestek, azaz védekező anyagok termelésére ösztönzi. Láthatjuk tehát, hogy az *antigén* jelentése nem 'ellenség'. Hiába létezik a magyarban a *gén* szó, az *antigén* nem az *anti* 'ellen' + *gén* szavakból keletkezett összetétel. Eszerint az *antigén* szót is egyszerű szónak kell tekintenünk. A *hemodialízis* második tagja, a *dialízis* él ugyan önálló összetételi tagként, de a *hemo-* nem, ezért azt sem tekinthetjük összetett szónak köznyelvi vonatkozásban, de kérdés: a szaknyelvi helyesírásban hogyan kezeljük ezeket az alakokat?

Megjegyzendő azonban, hogy szaknyelvi szempontból az Osiris-helyesírás listája továbbgondolásra ösztönözhet, alapeliségében azonban követendőnek tarthatjuk, s jelenleg más fogódzó nem áll a rendelkezésünkre.

FOLYAMATOS MELLÉKNÉVI IGENÉVI JELZŐS SZERKEZETEK

A nehézséget itt is az okozza, hogy nem mindig könnyű különbséget tenni a szószerkezet és a szóösszetétel között. Ha az *-ó/-ő* képzős igenév alkalmi jelző, akkor különírjuk a jelzett szótól. Ha az igenév képességet fejez ki, nem pedig folyamatot, már szóösszetételről beszélünk. (Laczkó–Mártonfi 2004: 113). Például: *fagocitálókapacitás*.

Ha akár a jelző, akár a jelzett szó önmagában is összetett szó, illetve ha mindkét tag összetétel, az esetleges jelentésváltozás ellenére különírást kell alkalmazni (9. táblázat).

9. táblázat

<i>emésztőenzim</i> → <i>fehérjemésztő</i> <i>enzim</i>
<i>kötőhely</i> → <i>szubsztrátkötő</i> <i>hely</i>
<i>állóképesség</i> → <i>ellenálló</i> <i>képesség</i>

Az írásgyakorlatban sokszor nem érvényesül ez a szabály, a jelöletlen tárgyias alárendelő szóösszetételek minden tagját külön szóba írják (10. táblázat).

10. táblázat

Helytelen	Helyes
<i>melanocita stimuláló hormon</i>	<i>melanocitastimuláló hormon</i>
<i>trombocita aktiváló faktor</i>	<i>trombocitaaktiváló faktor</i>
<i>elektron szívó hatás</i>	<i>elektronszívó hatás</i>
<i>follikulus stimuláló hormon</i>	<i>folliculusstimuláló hormon</i>

Nem tendenciaszerűen, de előfordul, hogy kötőjellel kapcsolják a tárgyias szóösszetétel két tagját (11. táblázat). Ennek oka valószínűleg az, hogy az orvosi helyesírásban korábban igen elterjedt volt az idegen és a magyar szavak kötőjeles összekapcsolása, habár ilyen szabályt sohasem tartalmazott az akadémiai helyesírás.

11. táblázat

Helytelen	Helyes
mortalitás-csökkentő hatás nukleotid-kötő domén	mortalitáscsökkentő hatás nukleotidkötő domén

Természetesen nem minden esetben szükségtelen a kötőjel: ha az -ó/-ő képzős melléknévi igenév legalább három összetett szóból áll, és szótagszámba túllépi a hatot, ki kell tenni. Az így létrejött alakulatok nehézkessége miatt érdemes inkább szó szerkezetté alakítani az összetételt (12. táblázat).

12. táblázat

Szótagszámlálási szabályos írás	Szerkezetes megoldás
thrombocytaaggregáció-gátló szer guaninnukleotid-kötő fehérje gyógyszer-detoxifikáló képesség killersejt-aktiváló receptor	a trombocyták aggregációját gátló szer a guaninnukleotidokat kötő fehérje a gyógyszer detoxifikálóképesség a killersejteket aktiváló receptor

Kötőjellel tagoljuk a melléknévi igenévi jelzőt abban az esetben is, ha annak egyik összetételi tagja rövidítés vagy betűszó (13. táblázat).

13. táblázat

Helyes forma	Adatolt írásmód
Ca ²⁺ -kötő hely Na ⁺ /Ca ²⁺ -kicszerelő transzporter NADH-kötő hely PPAR-gamma-aktiváló gyógyszer HDL-kötő fehérje	PPAR-gamma aktiváló gyógyszer HDL-kötőfehérje

Ha nem a szó szerkezetes megoldást választjuk, ügyelni kell, hogy a bonyolultabb szerkezetekben, mint például a *PPAR-gamma-aktiváló gyógyszer*, se maradjon el a kötőjel. A szó helyes tagolása is fontos (utolsó példa).

A MOZGÓSZABÁLYOK A mozgósabály szókapcsolatok és összetételi tagok különböző módon történő mozgatait jelenti. Alkalmazásakor – mint a későbbiekben látni fogjuk – sokszor nehézkes, hosszú alakulatok jönnek létre, sokszor érdemesebb inkább a szó szerkezetes formát választani.

A) AZ ELSŐ MOZGÓSZABÁLY Ha szótagszám miatt kötőjellel tagolt, többszörösen összetett szóhoz újabb utótag kapcsolódik, az első kötőjelet kihagyjuk, mivel közszói alárendelő összetételekben két kötőjel nem jelenhet meg. Az eredetileg kötőjelezett tagokat egybeírjuk, és az új utótagot kapcsoljuk

kötőjellel. Például: *multidrog-rezisztencia* → *multidrogrezisztencia-fehérje*.

Az első mozgósabály speciális esete, ha utótag (vagy ritkán előtag) olyan kötőjeles írásmódú összetett szóhoz járul, amelyben a kötőjelet nem a szótagszámlálási vagy egyéb mozgósabály írja elő. Ezek főleg betűjeleket, betűszókat vagy tulajdonnevet tartalmazó összetételek (14. táblázat – az első oszlopban a kiinduló forma, a másodikban a mozgósabályos alak található). Utótag kapcsolásakor nem írható egybe az első két tag (*HLA-betegség*). Az utótag közvetlen kapcsolása azonban tagolási problémát okoz (*HLA-betegségkapcsolódás*). Ilyenkor az újabb összetételi tagot is kötőjellel kapcsoljuk. A tulajdonnévi előtagok esetén szintén kötőjellel kapcsoljuk az utótagot (Laczkó-Mártonfi 2004: 135): *Sertoli-sejt-barrier*.

14. táblázat

D-vitamin HLA-betegség GH-PRL-receptor T-sejt-készlet Sertoli-sejt DNS-szál	D-vitamin-ellátottság HLA-betegség-kapcsolódás GH-PRL-receptor-szupercsalád memória-T-sejt-készlet Sertoli-sejt-barrier DNS-szál-törés

B) A MÁSODIK MOZGÓSZABÁLY Ha egy különírt szókapcsolat egészéhez utótag kapcsolódik, az új alakulatban egybeírjuk az előrészt, az utótagot pedig – függetlenül a szótagszámtól – kötőjellel kell hozzákapcsolni (15. táblázat – az első oszlopban a kiinduló szerkezet, a másodikban a mozgósabályos alak található).

Ritkábban előtag is járulhat egy különírt szókapcsolat egészéhez. Ilyenkor kötőjellel kapcsoljuk az előtagot az alkalmiilag egybeírt szerkezethez (15. táblázat utolsó két példája).

15. táblázat

szabad koleszterin szabad gyök bal kamra magas vérnyomás alkalikus foszfatáz kettős réteg kettős kötés	szabadkoleszterin-diffúzió szabadgyök-képződés balkamra-hipertrófia magasvérnyomás-betegség alkalikusfoszfatáz-aktivitás lipid-kettősréteg cisz-kettőskötés

Típushiba az írásgyakorlatban (különösen az egyetemi jegyzetekben, illetve orvosi folyóiratokban) a mindent külön szóba írás (16. táblázat).

Léteznek azonban olyan esetek, ahol nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy a mozgósabály nélküli alak helytelen, és csak mozgósabállyal leírva helyes. Ezek a szavak eredetileg különírva szerepeltek a szövegben (17. táblázat). Ha szabályszerűen járunk el, és végrehajtjuk a mozgósabályt, a 18. táblázatban látható eredményt kapjuk.

16. táblázat

Helytelen	Helyes
<i>diabéteszes láb ellátás</i>	<i>diabéteszláb-ellátás</i>
<i>leukocita adhézió gátlás</i>	<i>leukocitaadhézió-gátlás</i>
<i>leforrázott bőr szindróma</i>	<i>leforrázottbőr-szindróma</i>
<i>hexózamin anyagcsere út</i>	<i>hexózaminanyagcsere-út</i>
<i>angiotenzin receptor blokkoló</i>	<i>angiotenzinreceptor-blokkoló</i>
<i>alkalikus foszfatáz aktivitás</i>	<i>alkalikusfoszfatáz-aktivitás</i>
<i>patkány növekedési hormon gén</i>	<i>patkánynövekedéshormon-gén</i>
<i>kémiai szerkezet-felderítés</i>	<i>kémiaszerkezet-felderítés</i>

17. táblázat

Eredeti írásmód
<i>2-es típusú diabétesz kezelés</i>
<i>vaszkuláris endotheliális növekedési faktor szint</i>
<i>cystás fibrosis transzmembrán-konduktancia regulátor fehérje</i>

18. táblázat

Mozgósabályos írásmód
<i>kettes típusú diabétesz-kezelés</i>
<i>vaszkuláris endotheliális növekedési faktor-szint</i>
<i>cystás fibrosis transzmembránkonduktancia regulátor-fehérje</i>

Az így létrejött alakulatok nem csupán esztétikailag zavaróak, de a szöveg olvashatóságát, értelmezhetőségét is megnehezítik. Nem beszélve az olyan kérdésekről, mint a 2. példában a *vaszkuláris* szó helyesírása, ugyanis az a latin *vascularis* alakban található meg a helyesírási szótárban. Ha azonban mind a *vascularis*, mint az azt követő *endothelialis* szó latinosan szerepel, a mozgósabály nem hajtható végre, mivel két idegenes írásmódú szó „összerántására” nem terjed ki a szabály „hatalma”. Ebben az esetben tehát kerülendő a mozgósabály, és az összetéti tagok külön szóba írása az elfogadható. A legjobb megoldás azonban az, ha az összetett szót szószerkezetté alakítjuk: *a kettes típusú diabétesz kezelése; a vascularis(,) endothelialis növekedési faktor szintje*.

Léteznek olyan különírt szerkezetek, amelyekhez összetéti utótag kapcsolásakor a mozgósabály végrehajtása nélkül ugyanazt az értelmes szerkezetet kapjuk. Az Osiris-helyesírás szerint ilyen esetekben a mozgósabály nélküli forma is elfogadható (Laczkó–Mártonfi 2004: 132). A *kardiovaszkuláris rizikócsökkentés* kifejezésben például nem értelemzavaró a mozgósabály nélküli írásmód, nagyjából ugyanazt jelenti, mint a *kardiovaszkuláris rizikó-csökkentés*. Ez utóbbi nemcsak nehézkes, hanem a fonetikus írásmód is helytelen, mivel a szótárban csak latinosan szerepel. A latin írásmód még inkább megnehezíti a mozgósabály végrehajtását: *cardiovascularis rizikócsökkentés?* A latinosan és a magyarosan írt idegen szó összekapcsolása fokozza a zavart. Még egy érv a mozgósabály ellen. Jobb lenne a szerkezetes megoldás, de az eredeti, jelöletlen, mozgósabály nélküli írásmód sem kifogásolható.

C) A HARMADIK MOZGÓSZABÁLY Két azonos utótagú összetétel – *gyomorcsatorna, bélcsatorna* – különböző előtagjai gyakran lépnek egymással formális mellérendelő kapcsolatba. Ezt kötőjellel jelöljük: *gyomor-bél*. A közös utótagot különírjuk a minőségjelzős előtagtól: *gyomor-bél csatorna*. (További példák a 19. táblázatban találhatóak.) Nem tipikus hiba, de ritkán előfordul a második és a harmadik összetéti tag egybeírása; a szabály alkalmazása az esetek többségében azonban nem jelent gondot.

19. táblázat

Helyes forma	Adatolt írásmód
<i>vér-retina gát</i>	
<i>sav-bázis katalízis</i>	
<i>vas-kén komplex</i>	
<i>hem-oxigenáz rendszer</i>	
<i>ideg-símaizom transzmitter</i>	
<i>gyomor-bél huzam</i>	<i>gyomor-bélhuzam</i>
<i>jód-bróm szám</i>	<i>jód-brómszám</i>
<i>gyomor-bél traktus</i>	<i>gyomor-béltraktus</i>

Tulajdonnévi előtagok összekapcsoláskor nem érvényesítjük a harmadik mozgósabályt. Ha két azonos tulajdonnévi előtagú összetétel lép egymással mellérendelő viszonyba, a tulajdonnévi kapcsolatot nagyköötőjellel jelöljük, a közös utótagot pedig kiskötőjellel kapcsoljuk. Folyóiratokban, egyetemi jegyzetekben néha előfordul a személynevek kötőjellel való kapcsolása (20. táblázat utolsó két példája). Ez az írásmód azért megtevesztő, mert azt a benyomást kelti, mintha az adott fogalmat egy, két elemből álló családnevet viselő személyről nevezték volna el.

20. táblázat

Helyes forma	Adatolt írásmód
<i>Bernard-Soulier-szindróma</i>	
<i>Kölliker-Fuse-féle mag</i>	
<i>Hering-Breuer-reflex</i>	
<i>Michaelis-Menten-modell</i>	
<i>Carter-Robbins-próba</i>	<i>Carter-Robbins-próba</i>
<i>Vater-Pacini-test</i>	<i>Vater-Pacini-test</i>

Az utóbbi időben a fogalmak viszonyát jelölő közszoói kapcsolatokban terjed a nagyköötőjel használata. Ez főleg a tudományos-szakmai írásgyakorlatra jellemző (Laczkó–Mártonfi 2004: 353), így az orvosi szaknyelvre is (21. táblázat). Ennek oka, hogy ezeknek az alkalmi szókapcsolatoknak a jelentése a 'közt'-viszonyhoz hasonló. Nagyköötőjelet pedig – többek között – akkor használunk, ha két szó kapcsolata valamettől valameddig terjedő viszonyt érzékeltet, és ezt a kettős határozót nem ragos alak fejezi ki (Laczkó–Mártonfi 2004: 353). Grétsy Zsombor a nagyköötőjeles írásmód mellett érvel: szerinte ilyen esetekben „az utótag nem két szó »mozgósabályozható« utótagja, hanem egy magában is összetett, de tartalmilag egységes kifejezés, egy nagyköötőjellel jelzett kapcsolat mint

21. táblázat

Szabályos, kötőjeles írásmód	A terjedő nagyköötőjeles írásmód	Grétsy Zsombor javaslata alapján
<i>borda-porc határ</i>	<i>borda-porc határ</i>	<i>borda-porc-határ</i>
<i>granulocita-monocita-makrofág rendszer</i>	<i>granulocita-monocita-makrofág rendszer</i>	<i>granulocita-monocita-makrofág-rendszer</i>
<i>sejt-sejt kapcsolat</i>	<i>sejt-sejt kapcsolat</i>	<i>sejt-sejt-kapcsolat</i>
<i>kapilláris-venula junkció</i>	<i>kapilláris-venula junkció</i>	<i>kapilláris-venula-junkció</i>
<i>antigén-antitest reakció</i>	<i>antigén-antitest reakció</i>	<i>antigén-antitest-reakció</i>
<i>disztrofin-szarkoglikán komplex</i>	<i>disztrofin-szarkoglikán komplex</i>	<i>disztrofin-szarkoglikán-komplex</i>
<i>ideg-izom transzmitter</i>	<i>ideg-izom transzmitter</i>	<i>ideg-izom-transzmitter</i>
<i>CD28-B7 kölcsönhatás</i>	<i>CD28-B7 kölcsönhatás</i>	<i>CD28-B7-kölcsönhatás</i>

lényegi fogalom utótagja” (Grétsy 2003: 17). Grétsy az utótag kiskötőjellel való kapcsolását javasolja (21. táblázat). Azért tartja fontosnak a kötőjelek megfelelő alkalmazását, mert némely esetben a kétféle írásmód között jelentéskülönbség lehet. Másrészről a *hidrogén-hélium átalakulás* ’a két kémiai elem átalakulása’ és a *hidrogén-hélium-átalakulás* ’a hidrogén héliummá alakul’. Márpedig a szaknyelvek megkövetelik a helyes, világos, pontos nyelvhasználatot, mivel az esetleges helytelen írásmód tartalmi zavart okozhat.

Az írásgyakorlatban főleg a szabályos, kötőjeles, illetve a kötőjel helyett nagyköötőjelet alkalmazó írásmód gyakori (21. táblázat első két oszlopa). Az erősen jelölt, nagy- és kiskötőjelet egyaránt tartalmazó írásmódra csak elvétve találtam példát (*H⁺-K⁺-pumpa*). Az írásmód kétségtelenül logikus, Grétsy Zsombornak a jelentéskülönbségre hivatkozó érve erős, hiszen az említett extrém esetben egy korántsem elhanyagolható tény, a közérthetőség forog kockán. A szerző azonban maga vallja be egy másik írásában, hogy hiába a kiötölt „zseniálisan logikus borzalomszabályok”, el kell fogadnunk a már bevált, általánosan elfogadott formák használatát, tiszteletben kell tartani a (szak)nyelvszokást (Grétsy 2004: 15). Ám a kérdés így sem teljesen tisztázott, mivel nem világos, hogy a nagy- vagy a „sima” kötőjeles írás (21. táblázat 1–2. oszlopa) tekinthető-e bevett szokásnak: mintavételelem alapján (amely koránt sem tekinthető reprezentatívnak) a kétféle írásmód nagyjából ugyanolyan gyakorisággal fordul elő. Célszerű lenne az Akadémia állásfoglalását kérni abban a kérdésben, érdemes-e kiterjeszteni – az eddig csupán a számokat, nép- és szaktárgy jelentésű közneveket, illetve tulajdonneveket összekapcsoló – nagyköötőjelet az összes, egymással valamettől valameddig viszonyban levő köznévre.

Utolsó gondolatként egy olyan kérdést vetek fel, amelyre nem adható egyértelmű válasz. Mi történik olyankor, ha egy harmadik mozgósabályos alakulathoz újabb utótag(ka)t illesztünk? Például ha a *gyomor + bél + csatorna + fekély + műtét* szavakból szeretnénk összetételt alkotni. A dolgot megnehezíti, hogy egyik helyesírási szakkönyv sem foglalja közre részletesen a kérdéssel. A továbbiakban a lehetséges írásmódokat vázolom:

gyomorbélcsatorna-fekély, gyomorbélcsatornafekély-műtét

Ez az írásmód úgy jön létre, hogy egy harmadik mozgósabályos alakulatot (*gyomor-bél csatorna*) átrendezünk az első és a második mozgósabály szerint. Ha a kötőjellel már tagolt többszörösen összetett szóhoz újabb utótag kapcsolódik, az első kötőjelet kihagyjuk, az eredetileg kötőjelezett alakokat egybeírjuk (1.), illetve a különírt tagokat is (2.). A Magyar helyesírási szótár analóg példája alapján (*arató-cséplő gép* → *aratócséplőgép-vezető*) így kellene eljárunk, ez a fajta írásmód azonban kifogásolható. Az egybeírásnak köszönhetően elvész a *gyomor-bél* szavak mellérendelő viszonya; az írásképet tévesen azt sugallja, mintha a *gyomorbél* (!) csatornájának fekélyéről, illetve annak műtétjéről lenne szó.

gyomor-bél csatorna fekély, gyomor-bél csatorna fekély műtét

A második lehetőség, hogy a mozgósabályok csűrése-csavarása helyett a további összetételi tagok egyszerűen külön szóba írjuk. (A szóban forgó példának ez volt az eredeti helyesírása.) A félreértelmezés veszélye nem áll fenn, de a minden összetételi tagot külön szóba írni idegen a magyar helyesírástól.

gyomor-bél-csatorna-fekély, gyomor-bél-csatorna-fekély-műtét

Ha a korábban említett nagyköötőjel, illetőleg kötőjeles helyesírást vesszük alapul, a további összetételi tagok kapcsolása is kötőjellel történik. Az írásképet – helyesen – megmutatja a *gyomor-bél* (vagy inkább *gyomor-bél?*) összetartozását, ugyanakkor sem tagolási problémától, sem magyartalanságtól nem kell tartanunk. Túlbonyolítottasága és a létrejött írásképpel szemben felmerülő esetleges esztétikai kifogások azonban a szabály ellen szólnak. Az orvosi szakma művelői minden bizonnyal – és jogosan – tiltakoznának egy efféle – Grétsy Zsombor szavaival élve – „zseniálisan logikus borzalomszabály” ellen.

Láthatjuk, hogy olyan extrém esettel van dolgunk, amelyet – a jelenlegi szabályok segítségével – nem lehet leírni. A három lehetséges megoldás közül egyik sem teljesen megfelelő, ezért az ilyen esetekben az összetétel szó szerkezetté alakítását javaslom: *a gyomor-bél csatorna fekélye, a gyomor-bél csatorna fekélyének műtétje*. Ha ragaszkodunk a szóösszetételhez, a három „rossz” közül a „legkevésbé rossz” írásmód

javasolható: ha a további utótagokat – mellőzve mindenféle mozgószabályt és kötőjelet – egyszerűen külön szóba írjuk.

ÖSSZEFOGLALÁS Megállapíthatjuk, hogy a szaknyelvi írásgyakorlatban sokszor bizonytalan a szavak egybe- és különírása. Olykor a legegyszerűbb szabályokat is figyelmen kívül hagyják, de ez a kisebb probléma, hiszen egy jó korrektor könnyen segít a dolgon. Nagyobb gondot okoz, hogy vannak még olyan területek, amelyek nem kellőképpen vagy egyáltalán nincsenek szabályozva: ezekben a kérdésekben szükséges lenne az Akadémia állásfoglalását kérni.

IRODALOM

A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

Berényi Mihály 2005. *Gyomlálás (nemcsak) az urológia szakkifejezései között.* Magyar Orvosi Nyelv 1: 17–20.

Bősze Péter 2006. *Nyelvhelyességi szempontok a magyar orvosi irodalomban.* Magyar Orvosi Nyelv 1: 20–43.

Deme László–Fábián Pál–Tóth Etelka szerk. 2004. *Magyar helyesírási szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Fábián Pál–Magasi Péter főszerk. 1992. *Orvosi helyesírási szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Grétsy Zsombor 2003. *Stílus és helyesírás nyelvünkben, illetve az orvosi szaknyelvben II.* Magyar Orvosi Nyelv 1: 16–19.

Grétsy Zsombor 2004. *Vesszőparipám és egyéb érdekes kérdéseim.* Magyar Orvosi Nyelv 2: 14–15.

Laczkó Krisztina 2005. *Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága részére összeállított vitaanyag.* Budapest.

Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás.* Osiris Kiadó, Budapest.

T. Urbán Ilona 1988. *Szaknyelv és helyesírás.* In: Kiss Jenő – Szűts László szerk., *A magyar nyelv rétegződése II.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1012–1020.

AZ ANYAGGYŰJTÉSHEZ FELHASZNÁLT KÖNYVEK, FOLYÓIRATOK

Ádám Veronika szerk.: *Orvosi biokémia.* Medicina Kiadó, Budapest, 2002.

Falus András: *Az immunológia élettani és molekuláris alapjai.* Semmelweis Kiadó, Budapest, 2001.

Fonyó Attila szerk.: *Az orvosi élettan tankönyve.* Medicina Kiadó, Budapest, 2004.

Hatfaludy Zsófia szerk.: *Útmutató. Anyagcsere – Endokrinológia. Klinikai irányelvek kézikönyve.* 2006.

Kopper László–Schaff Zsuzsa szerk.: *Patológia 1.* Medicina Kiadó, Budapest, 2006.

Mandl József szerk.: *Biokémia. Aminosavak, peptidok, szénhidrátok, lipidek, nukleotidok, nukleinsavak, vitaminok és koenzimek szerkezete és tulajdonságai.* Semmelweis Kiadó, Budapest, 1999.

Metabolizmus, 2005. június

Orvosi Hetilap 2005.

Patika Magazin 2006.

Patika Tükör 2006.

Praxis 2005. december

Bicegő mondatok – Csipkelődő megjegyzések

Berényi Mihály

„Az urológus társadalom számára a kötelezően választható tanfolyamok a helyhez kötött évenként több helyszínen is megszervezett lehetőségei mellett egy merőben új a szakmák között szervezett formában, Magyarországon elsőként beinduló TÁVOKTATÓ program segítségével is elérhető lesz.”

Ez a mondat meghaladja a képességeimet. Pályázatot hirdetek a megfejtésére.

„A szakirányú szakképesítésnek megfelelő szakterületen szervezett kötelező szinten tartó tanfolyamok.”

Eddig azt hittem, hogy a szakképesítés eleve szakirányú. Mellesleg milyen szakképesítést adhatnak a kötelező szinten tartó tanfolyamoknak?

„Lichen sclerosis és az ennek talaján kialakuló hímvesztő hám eredetű daganatának összefüggését már korábban felismerték.”

Felismerték, de én mégsem tudtam, hogy a hímvesztő a lichen sclerosis talaján alakul ki.

„Hogyan kerüljük el azt a helyzetet, hogy a beteg ne haljon meg a mentőautóban?”

Ha az a cél, hogy az a valaki meghaljon, akkor ne kerüljük el azt a helyzetet!

„Az OEP nem fedezi a ...paplan-ejtőernyősöket.”

Minek is! A réten, ahol leszállnak, ott vannak erre a célra a bikák és csődörök. Vagy elkövettek valamit a paplanosok, és azt titkolni kell?

„Lázás tünetekkel érkezett a beteg.”

Nem elég, hogy beteg a beteg? Még a tünetei is lázasak?